

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

ПИЛИПЕНКО ГАННА МИКОЛАЇВНА

УДК 338.242:330.837

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
ТА РИНКОВОЇ КООРДИНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Дніпропетровськ –2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі економічної теорії та основ підприємництва Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант доктор економічних наук, професор
Задоя Анатолій Олександрович,
Дніпропетровський університет економіки
та права імені Альфреда Нобеля, перший проректор.

Офіційні опоненти доктор економічних наук, професор
Дементьєв В'ячеслав Валентинович,
Донецький національний технічний університет»
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України,
проректор з науково-педагогічної роботи, директор
навчально-наукового інституту «Вища школа економі-
ки
та менеджменту», завідувач кафедри економічної
теорії;

доктор економічних наук, професор
Ткач Анатолій Арсентійович,
Мелітопольський інститут державного і муніци-
пального управління «КПУ» Міністерства освіти і
науки, молоді та спорту України, проректор з науково-
педагогічної роботи – директор.

доктор економічних наук, професор
Задорожний Григорій Васильович,
Харківський національний університет імені В. Н.
Кара-зіна Міністерства освіти і науки, молоді та
спорту України, професор кафедри економічної теорії
та економічних методів управління.

Захист відбудеться *22 листопада 2012 р. об 11 годині* на засіданні спеціалі-
зованої вченої ради Д 08.080.01 при Державному вищому навчальному закладі
«Національний гірничий університет» за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ,
проспект К. Маркса, 19, ауд. 4/53

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Національний гірничий
університет» за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, проспект К. Маркса, 19.

Автореферат розісланий 20 жовтня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Ю. Герасимова

Пилипенко Ганна Миколаївна

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФАКТОРИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
ТА РИНКОВОЇ КООРДИНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

(Автореферат)

Підписано до друку 15.10.2012. Формат 60x90 1/16
Папір офсетний. Ризографія. Ум. друк. арк.
Обл.-вид. арк. Тираж 100 прим. Зам. №

Державний ВНЗ «Національний гірничий університет»
49027, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудовуючи засади ринкового господарства і, водночас, обираючи ефективні форми державного впливу на економічну діяльність, сучасна Україна апробує той позитивний досвід поєднання у національних моделях координаційних інститутів, який продемонстрували світу розвинуті країни. Роки реформ з усією очевидністю показали помилковість імплантації в економічний і політичний простір українського суспільства ліберальних інститутів західного зразка без огляду на історичні умови розвитку країни, без врахування цілої низки передумов і факторів інституціонального характеру. Вивчення їхнього впливу з погляду формування сприятливих умов для успішного функціонування тієї чи іншої моделі координації зумовило звернення науковців до встановлення причин існування в кожній національній економіці різних співвідношень держави та ринку.

Наукова спадщина таких економістів класичного і неокласичного напрямів як А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, Л. Вальрас, А. Маршалл, Дж. Кларк, Р. Кантільон, К. Менгер, В. Парето, а також роботи представників марксизму й соціальної філософії виробили основні методологічні підходи до аналізу ринкової координації економічної діяльності. У ХХ ст. ці ідеї були більш глибоко розвинуті В. Базаровим, Л. Болтянські, Ф. Бьомом, Дж. Б'юкененом, Т. Вебленом, Дж. М. Кейнсом, Я. Корнаї, Дж. Коммонсом, М. Кондратьєвим, Ф. фон Мізесом, Ф. Найтом, Д. Нортон, М. Олсоном, В. Ойкенем, Р. Познером, Дж. Стігліцем, Д. Таллоком, Л. Тевено, О. Фавро, Ф. фон Хайеком, Й. Шумпетером, К. Ерроу та іншими вченими, які долучили до аналізу державу як суб'єкта координації, дослідили координаційну роль цілої низки інститутів та організацій, які функціонують у суспільстві поряд з ринком та державою.

Трансформаційні процеси, що охопили країни пострадянського простору і надзвичайна складність проблем, які виникли перед урядами молодих держав у їхньому прагненні сформувавши ефективні моделі поєднання ринкових і державних інститутів, значно активізували дослідження в даному напрямі. Такі вітчизняні й російські вчені як І. Агапова, А. Гальчинський, В. Геєць, Р. Грінберг, А. Гриценко, М. Зверяков, В. Дементьєв, І. Малий, Р. Нуреєв, А. Олійник, І. Розмаїнський, О. Рубінштейн, С. Серьогіна, Ф. Шамхалов плідно працюють у сфері дослідження взаємодії держави та ринку, визначення напрямів лібералізації економіки. Методологічним аспектам зазначених проблем надають особливої уваги Т. Арт'ємова, В. Базилевич, В. Вольчик, Т. Гайдай, Г. Задорожний, А. Задоя, Ю. Осипов, А. Ткач, В. Тарасевич, Л. Яковенко та інші.

Незважаючи на значні досягнення у сфері формування теоретичних засад ефективної моделі координації національної економіки, ще не можна вести мову про остаточне вирішення всіх існуючих проблем. І найголовніша з них –

хитне, але стійке уявлення про економіку як самодостатню й незалежну систему суспільства, що розвивається за своїми власними законами і завдяки власній логіці. Виходячи з такого бачення суспільної організації, досліджуються й інститути координації – найбільш ефективним вважається ринок, а держава як складова політичної системи долучається до нього у формі регулювання постільки, поскільки він не може ефективно виконати свої функції. Спроби знайти спільне між державою та ринком, розглянути їх як рівноправні сторони механізму координації взагалі відсутні у пострадянській економічній науці. А це призводить до невиправданої недооцінки тієї ролі, яку повинна відігравати держава в економіці, і, відповідно, до неможливості формування ефективної моделі координації економічної діяльності.

У той же час належить відзначити недооцінку економістами всієї глибини процесів, які відбуваються у сфері культури і механізмів їхнього впливу на економіку. І все ж сьогодні позитивним моментом розвитку вітчизняної науки є поступове визнання впливу ментальності, духовних факторів, історичних умов розвитку країни на перебіг економічних процесів. Однак від практичного використання неекономічних знань, уведення соціокультурних чинників у моделі економічного розвитку країн наша наука все ще залишається надто далекою. Усе це звужує можливості дослідження інститутів координації, які сформувалися в Україні протягом тривалого історичного періоду її розвитку і домінують у сучасних умовах, а значить, не дозволяє обрати дієві варіанти реформ у сфері розбудови ефективної моделі координації. Складність проблем, які сьогодні висуває перед теоретиками і практиками реальність, а також брак дієвої методології для дослідження співвідношень між інститутами координації в національній економіці визначають особливу актуальність даної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану бюджетних науково-дослідних робіт Державного ВНЗ «НГУ» за темами: «Особливості економічної політики держави в перехідних економічних системах» (номер державної реєстрації 0101U005689), «Проблеми економічної політики в трансформаційній економіці» (номер державної реєстрації 0104U005381), «Економічна політика держави у трансформаційних економічних системах» (номер державної реєстрації 0107U006170), «Економічний світогляд українського суспільства у період трансформаційних змін» (номер державної реєстрації 0110U001828), «Цивілізаційні фактори розвитку економіки України» (номер державної реєстрації 0110U006349), в яких автор виступав як співвиконавець.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є створення теоретико-методологічних засад дослідження інституціональних чинників співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності, розробка науково обґрунтованої концепції їх ефективного поєднання в Україні.

Відповідно до мети дослідження у процесі виконання роботи були поставлені та вирішені наступні завдання:

- визначено методологічний підхід дослідження інституціональних факторів співвідношення ринкової і державної координації економічної діяльності;
- з’ясовано сутність процесу координації економічної діяльності;
- встановлено подвійну природу феномена інституту;
- обґрунтовано співвідношення держави і ринку як інститутів координації економічної діяльності;
- розмежовано поняття «сила держави» і «сфера державного впливу на економіку»;
- розкрито зміст поняття «інституціональний фактор» та визначено його основні функціональні форми;
- охарактеризовано механізм інституціональних змін на основі встановлення залежності інституціонального середовища і соціокультурних цінностей;
- здійснено кількісну оцінку ціннісних орієнтацій населення України на сприйняття ринкової або державної координації;
- розроблено методологічний підхід і здійснено кількісний вимір співвідношення ринкової і державної координації в національній економіці;
- встановлено взаємозв’язок між індикаторами соціокультурних цінностей та співвідношенням інститутів координації;
- удосконалено концепцію формування ефективної моделі координації в Україні.

Об’єктом дослідження є економічні відносини, що виникають з приводу координації економічної діяльності суб’єктів у системі розподілу праці.

Предметом дослідження є інституціональні фактори, які визначають співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності суб’єктів.

Методи дослідження. Конкретні наукові результати дисертації були отримані за рахунок міждисциплінарного підходу, в якому на основі інституціональної теорії були поєднані теоретичні здобутки психобіології (уявлення про перебіг когнітивних процесів), аналітичної психології (закономірності функціонування внутрішніх механізмів людської поведінки), соціальної психології та соціології (концепції архетипів та культурної детермінації діяльності суб’єктів); системного підходу і моделювання – при визначенні елементів структури суспільства та встановлення їх взаємозв’язку та взаємозалежності; структурно-функціонального аналізу – при з’ясуванні функцій держави і ринку в економіці; наукової абстракції – при визначенні сутності категорій «інститут», «координація», «інституціональний фактор»; історичного і логічного – при виявленні особливостей ментальності й укорінених етосних цінностей;

групування та класифікації – при дослідженні визначень поняття «інститут», методологічних підходів до аналізу сутності координації, історичних умов формування соціокультурних цінностей та формування інтегральних індексів «Сила ринку», «Сила держави», «Загальний індекс інститутів координації»; кількісного та якісного аналізу – при встановленні залежності між економічними функціями і активністю держави, при з'ясуванні специфіки функціонування співвідношення держави і ринку в національній економіці, встановленні причин домінування сімейно-кланової координації, визначенні напрямів реформування моделі координації вітчизняної економіки, а також здійсненні виміру сили ринку і сили держави; компаративістського аналізу – при порівнянні ефективності інститутів координації різних країн та їх ментальних моделей, методів етнометрії – при кількісному вимірі соціокультурних цінностей; стандартних методик соціологічних досліджень – при здійсненні опитування населення України; методів математичної статистики – при обробці результатів опитування, формуванні інтегральних індексів, встановленні взаємозв'язку між інститутами координації і показниками ментальності.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі акти України, методичні й інструктивні матеріали міністерств і відомств, дані статистичних баз Державного комітету статистики України, Світового Банку, ООН, МБРР і інших міжнародних організацій, результати соціологічних моніторингів Інституту соціології НАН України та Державного ВНЗ «НГУ», монографії та інші публікації вітчизняних і закордонних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі застосування міждисциплінарного підходу розроблена концепція впливу інституціональних факторів на співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності. Основні результати, які отримані в ході дослідження, становлять наукову новизну і виносяться на захист, полягають у наступному:

Вперше:

– визначено категорію «координація економічної діяльності» як процес ціннісного упорядкування економічної діяльності суб'єктів. Доведено, що процес координації економічної діяльності передбачає виконання правил більшістю членів суспільства за умови визнання їх легітимності через консенсус цінностей;

– розроблено методологічне підґрунтя виміру співвідношення ринкової та державної координації на основі виокремлення й оцінки функцій цих інститутів у досягненні інституціональної рівноваги в суспільстві. Уведено показник «Загальний індекс інститутів координації» як результат сполучення індикаторів «сила ринку» (поєднання індексів економічної свободи, демократії, конкуренції) і «сила держави» (поєднання індексів людського розвитку, прав

власності, державного управління й економічних функцій держави). Цей показник дозволяє визначити впливовість ринку та держави на прийняття суб'єктами економічних рішень, а також ефективність реалізації економічних функцій держави і ринкового саморегулювання;

- на основі дослідження ментальності українців з використанням методики Г. Хофстеда VSM – 08 розраховано індикатори базових цінностей та діагностовано унікальність існуючої в Україні моделі співвідношення інститутів координації. Дана модель відображає співіснування переважної орієнтації населення і на ринкову, і на державну координацію при наявності негативного відношення до влади з одночасним її сприйняттям як засобу задоволення користолюбивих інтересів;

- встановлено лінійний зв'язок між індикаторами ментальності населення і загальним індексом інститутів координації. Доведено, що в країнах з низькими показниками дистанції влади й уникнення невизначеності, а високими – індивідуалізму, більшого поширення набуває ринкова координація у порівнянні з державною, і навпаки.

Дістали подальшого розвитку:

- методологія міждисциплінарного аналізу, а саме: запропоновано метод системного інтегралізму, який полягає в імплантації до інституціональної теорії наукових положень соціології, психобіології, а також соціальної та аналітичної психології, які визначають взаємозв'язок між внутрішніми імпульсами людини до економічної діяльності та результатами її здійснення. Цей підхід дозволяє співвіднести державну і ринкову координацію як рівноправні інститути на основі складного та взаємозумовленого комплексу мотивів людини до економічної діяльності;

- наукові уявлення про інституціональні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності, а саме: 1) визначено зміст інституціональних факторів як систему рушійних сил, спрямованих на досягнення інституціональної рівноваги й виокремлено у якості основних складових цієї системи право, владу, ідеологію та конкуренцію; 2) встановлено субституціональні основи впливу інституціональних факторів на співвідношення державної та ринкової координації. Доведено, що посилення впливовості політичної влади, права та державної ідеології (чинники державної координації) і послаблення конкуренції як фактора ринкової координації має місце за відсутності ціннісного консенсусу суб'єктів відносно легітимності правил економічної діяльності;

- характеристика функцій держави в економіці, а саме: розмежовано роль держави як регулятора і координатора економічної діяльності суб'єктів. Виконання державою функцій з коригування недоліків ринку (стабілізація економіки, надання суспільних благ, справедливий перерозподіл доходів, регу-

лювання зовнішніх ефектів і негативних проявів ринкової влади) відтворює її як інститут регулювання і визначається поняттям «сфера державного впливу». Функціонування держави як організації, що упорядковує економічну діяльність суб'єктів на основі примусу до виконання правил запропоновано відображати за допомогою терміна «сила держави»;

– уявлення про взаємодію держави, ринку і громадянського суспільства як інститутів координації економічної діяльності через встановлення їхньої сумісності на основі правил. Обґрунтовано, що ці інститути координації носять взаємодоповнюючий характер, поєднуються між собою і, переходячи один в один, формують близький до оптимального симбіоз за рахунок створення і відтворення інституціональних умов свого існування;

Удосконалено:

- поняття «інститут» в частині акценту на внутрішніх взаємодіях цінностей, норм і правил. Обґрунтовано сутнісні характеристики інституту, які, з одного боку, відтворюють цей феномен як соціальне явище, що у своєму виникненні й розвитку набуває послідовної зміни форм від норми до правила й звичаю, а з іншого – як явище індивідуальне, що базується на інстинктах, генетично наслідуваних і набутих особистих правилах, які в силу повторюваності перевтілюються у звичку. На цій основі актуалізовано подвійну природу інституту, а саме: співіснування правил зовнішніх, детермінованих суспільними нормами, і правил внутрішніх, базованих на соціокультурних цінностях;

– розуміння механізму інституціональних змін відносно українського суспільства через встановлення взаємозв'язку між його цінностями й ефективністю інститутів. На основі індикаторів ментальності українців (показників монументалізму й терпимості) обґрунтовано необхідність модернізації інституціонального середовища вітчизняної економіки у відповідності з його базовими національними соціокультурними цінностями;

– концепцію розбудови ефективної моделі координації економічної діяльності в Україні в частині пропозицій щодо підвищення дієвості ринку, держави і громадянського суспільства в координації економічної діяльності суб'єктів господарювання. Запропоновано здійснювати реформи на основі економічного, політичного, правового й ідеологічного потенціалу інституціональних факторів, а саме: прискорення темпів економічного зростання як матеріальної основи зміцнення середнього класу – рушія сил громадянського суспільства; актуалізації потреби у впливовості міжнародної конкуренції щодо наближення до міжнародних стандартів рівня життя, правової культури і ліберально-демократичних цінностей; відродження структур громадянського суспільства через включення механізмів реалізації національно-патріотичної

ідеології, активізації виховної й освітньої роботи у напрямку формування духовності суспільства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням, де викладено авторський підхід щодо вирішення проблеми формування в національній економіці ефективної моделі поєднання ринкової та державної координації економічної діяльності. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці рекомендацій, що можуть сприяти прискоренню процесів реформування інституціонального середовища України.

Основні теоретичні положення і висновки дисертаційної роботи були враховані при експертних оцінках нормативних документів, які опрацьовувалися у підкомітеті з питань міжнародної економічної політики Верховної Ради України (довідка № 01/ 05 – 032 від 06.02. 2012р.) та в комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України (довідка № 04/ 22 – 157 від 22.02. 2012р.); враховані при розробці плану заходів робочої групи «Реформування соціальної сфери і підвищення якості життя» регіонального комітету з економічних реформ при Дніпропетровській обласній державній адміністрації (довідка № 4477/0/ 211 -12 від 11.09. 2012р.); закладені в стратегію управління персоналом регіональних відділень ЗАТ «КБ ПриватБанк» та використані при розробці напрямів діяльності банку щодо запровадження нових стандартів корпоративної поведінки та етики працівників (довідка № 412 від 27.03. 2012р.); враховані при побудові стратегії управління персоналом ТОВ «Міжнародний аеропорт «Дніпропетровськ» та формуванні напрямів кадрової політики компанії (довідка № 612 від 17.04. 2012р.), а також використовуються в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Основи економічної теорії», «Макроекономіка», «Історія економіки та економічної думки», «Сучасні економічні теорії» у Державному ВНЗ «Національний гірничий університет» (довідка № 03/19-256 від 03.09. 2012 р.), при викладанні дисциплін «Основи економічної теорії» та «Національна економіка» у Національній металургійній академії України компанії (довідка № 01-07-474 від 06.09. 2012р.), при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Макроекономіка», «Державне регулювання економіки» у Дніпропетровському університеті ім. А. Нобеля (довідка № 1015 від 29.08.2012р.), що знайшло відображення у підготовлених автором розділах одного підручника і п'ятих навчальних посібників з указаних дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на 46 конференціях, зокрема: на міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України» (24-25 травня 2006 р.,

м. Дніпропетровськ); другій міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (19-20 жовтня 2006 р., м. Запоріжжя); п'ятій міжнародній конференції «Проблемы современной экономики и институциональная теория» (19-20 квітня 2007 р., м. Донецьк); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України» (20-22 травня 2007 р., м. Дніпропетровськ); міжнародній науково-практичній конференції «Інвестиційні пріоритети епохи глобалізації: вплив на національну економіку та окремий бізнес» (14-15 лютого 2008р., м. Дніпропетровськ); міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічна політика та розвиток регіонів в умовах переходу до постіндустріального суспільства» (21 березня 2008 р., м. Дніпропетровськ); міжнародній науково-практичній конференції «Господарський механізм: сутність, структура, подальше удосконалення на сучасному етапі» (17-19 квітня 2008 р. м. Полтава); II міжнародній науково-практичній конференції «Развитие России в условиях глобализации мировой экономики» (16-18 травня 2008 р., м. Ростов-на-Дону, Росія); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України» (24-26 травня 2008р., м. Дніпропетровськ); III міжнародній науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (5-6 вересня 2008 р., м. Мелітополь); шостій міжнародній науково-практичній конференції «Проблемы современной экономики и институциональная теория» (2-3 жовтня 2008 р., м. Донецьк); третій міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави і регіонів» (23-24 квітня 2008 р., м. Запоріжжя); другій міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми й перспективи розвитку підприємництва» (19 грудня 2008 р., м. Харків); II науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки України» (16-18 грудня 2008 р., м. Тернопіль); міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-бюджетна політика в контексті соціально-економічного розвитку регіонів» (10-20 березня 2009 р., м. Дніпропетровськ); науково-практичній конференції «Современные направления теоретических и прикладных исследований» (16-27 березня 2009 р., м. Одеса); третій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» (15 травня 2009 р., м. Полтава); одинадцятій міжнародній науково-практичній конференції «Экономический рост республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость» (19-20 травня 2009 р., м. Мінськ, Білорусь); IV міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція України у європейський та світовий простір» (4-5 червня 2009 р., м. Львів); шостій міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика экономики и предпринимательства» (4-6 травня 2009 р., м. Алушта); між-

народній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України» (28-29 травня 2009 р., м. Дніпропетровськ); 1-й Міжнародній науковій конференції WSB-НГУ «Польща-Україна: Спільна Європа» (11-14 травня 2009 р., м. Дубеско, Польща); міжнародній науковій інтернет-конференції «Становление современной науки» (27.09-05.10 2009 р., м. Прага, Чехія); міжнародній науковій конференції «Национальная экономика в условиях глобализации: бизнес и общество в противостоянии кризису» (30-31 жовтня 2009 р., Санкт-Петербург, Росія); X міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної економіки» (14-16 жовтня 2009 р., м. Черкаси); IV міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (14-15 жовтня 2009 р., м. Запоріжжя); VII міжнародній науковій конференції міжнародної асоціації інституціональних досліджень «Проблемы современной экономики и институциональная теория» (25-27 листопада 2009 р., м. Дніпропетровськ); чотирнадцятих традиційних лібермановських читаннях «Економічні аспекти сучасних технологій управління в економіці, науці, освіті в XXI столітті в умовах фінансової кризи» (4 листопада 2009 р., м. Харків); міжнародній науково-практичній конференції «Государство-власть как центр хозяйственного возрождения» (14-15 квітня 2010 р., Харків); XI міжнародній науковій конференції ДУВШЕ по проблемам розвитку економіки та суспільства (7-9 квітня 2010 р., м. Москва, Росія); III міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України в XXI ст.» (15-16 квітня 2010 р., м. Кам'янець-Подільський); III міжнародній конференції «Посткризисный мир: глобализация, многополярность, модернизация, институты» (20-22 травня 2010 р., м. Ростов-на-Дону, Росія); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави» (11-12 листопада 2010 р., м. Дніпропетровськ); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи інноваційного розвитку України» (20-22 травня 2010 р., м. Дніпропетровськ); II міжнародній науково-практичній конференції «Социальные факторы устойчивого инновационного развития экономики» (22-23 вересня 2010 р., м. Мінськ, Білорусь); четвертій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» (19 -20 травня 2011 р., м. Полтава); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи інноваційного розвитку України» (20-22 травня 2011 р., м. Дніпропетровськ); II міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку наукової думки. Економічні науки» в рамках регіональної попередньої програми проекту Міжнародної академії Наук і Вищої Освіти (Лондон, Великобританія) «Чемпіон Світу, континентальні, національні та регіональні першості з наукової аналітики» (31 січня - 14 лютого 2011 р., м. Київ,

м. Лондон); XII міжнародній науковій конференції ДУВШЕ з проблем розвитку економіки та суспільства (5-7 квітня 2011 р., м. Москва, Росія); п'ятій міжнародній науково-практичній конференції «Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы» (28-29 квітня 2011 р., м. Пінськ, Білорусь); III міжнародній науково-практичній конференції «Єдина Європа» (10-13 травня 2011 р., м. Вроцлав, Польща); IX міжнародній конференції міжнародної асоціації інституціональних досліджень «Институты – государство – власть» (13-14 жовтня 2011 р., м. Харків); другій міжнародній науковій конференції «Институциональная трансформация экономики на постсоветском пространстве» (17-18 листопада 2011 р., м. Кемерово, Росія); IV міжнародній науково-практичній конференції «Глобальный мир: антикризисные императивы, модернизация, институты» (24-27 травня 2012 р., м. Ростов-на-Дону, Росія); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи інноваційного розвитку України» (1-3 червня 2012 р., м. Дніпропетровськ).

Публікації. Основні положення та найважливіші результати дисертаційного дослідження опубліковані автором у 81 науковій праці загальним обсягом 52,3 др. аркушів, із них: монографії, підготовлені одноосібно – 1, колективні – 4, статті у фахових виданнях – 37, матеріали конференцій – 30, в інших виданнях – 9.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яťох розділів та висновків. Загальний обсяг основної частини роботи становить 388 сторінок комп'ютерного тексту, у дисертації розміщено 32 таблиці, 27 рисунків, 8 додатків, список використаної літератури становить 395 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження, представлено елементи наукової новизни, розкрито теоретичну і практичну значимість отриманих результатів.

У першому розділі «**Теоретичні основи дослідження процесів державної та ринкової координації економічної діяльності**» визначено гносеологічні й онтологічні засади виокремлення ринкової та державної координації у самостійні об'єкти дослідження, проаналізовано аналітичні можливості економічної теорії у вивченні процесів координації та обґрунтовано необхідність застосування до її дослідження методології міждисциплінарного аналізу.

Завдяки розподілу праці та високій спеціалізації економічна діяльність людей базується на принципах організаційної, часової та просторової роз'єднаності. Саме тому кожне суспільство постає перед проблемою її координації і приведення у відповідність. У найбільш загальному розумінні ко-

ординація – це взаємна узгодженість діяльності суб'єктів господарювання, яка забезпечується за рахунок отримання інформації про те, що потрібно робити кожному учаснику економічних відносин. Координацію слід розрізняти із поняттям регулювання, оскільки виступаючи складовими єдиного процесу управління економічною системою, ці процеси розмежовуються за своїм функціональним змістом. На відміну від категорії «координація» як вираження стану узгодженості інтересів і процесу упорядкування діяльності людей, термін «регулювання» відображає комплекс заходів і процес коригування вже досягнутої в ході координації збалансованості. Інакше кажучи, якщо координація – це упорядкованість, то регулювання – її коригування, встановлення бажаного з погляду суспільних цілей стану поєднання економічних інтересів.

Координація економічної діяльності суб'єктів може здійснюватися різними інститутами та проявлятися у різних формах. Проте у кожній національній економіці вони взаємодіють та взаємозумовлюють одне одного, особливим чином співвідносяться між собою, що призводить до існування різних національних моделей координації. В економічній теорії склалось переконання про принципову неможливість поєднання держави та ринку як інститутів координації в одній моделі, оскільки вони вважаються поняттями різнопорядковими та принципово несумісними. Ринок розглядається як складова економічної системи, тому координація в ньому базується на системі стимулів і санкцій, які виступають похідними від товарно-грошових відносин та конкурентної боротьби. Держава – це складова політичної системи. В ній контроль над економічною діяльністю людей здійснюється не через економічні, а через владні відносини, бо вона як головний інститут політичної влади наділена правом і силою здійснювати неекономічний примус по відношенню до суб'єктів господарювання. З цього випливає, що директивна координація об'єктивно заперечує ринкову. Виходячи із таких методологічних посилянь основним інститутом координації економічної діяльності вважається ринок, а держава як складова політичної системи приєднується до нього як регулювальна сила тільки тією мірою, якою останній не може виконати свої функції. Дискусії між вченими ведуться, в основному, з приводу доцільності, масштабів, форм і методів державного втручання в економіку, однак, не стосуються самого принципу поєднання ринкової та державної координації.

Дослідження процесу гносеологічного й онтологічного виділення економіки і політики у окремі та незалежні сфери аналізу виявляє основну причину існування дуалізму держави та ринку по відношенню до координації, а саме: застосування механістичного світосприйняття, перенесеного соціальними філософами на суспільство. Починаючи з теоретиків природного права, а потім завдяки представникам класичної школи в науці затверджується уявлення про економіку як самостійну й самодостатню сферу суспільства, що володіє власни-

ми організуючими елементами і може ефективно функціонувати у повному відриві від правових і політичних інститутів, етичних відносин та соціокультурних цінностей. До економічної сфери долучається держава як виразник політичної влади тільки заради сприяння саморегулюючим процесам. Звідси, власне, і походить сприйняття держави як інституту, морфологічно несумісного з ринком. Такий підхід до аналізу держави та ринку розвиває класична політекономія, марксизм, і до крайніх форм теоретичного розмежування цих інститутів доходить неокласичний напрям.

Натомість теоретики історичної школи залучили до економічного аналізу правові, релігійні, моральні й психологічні чинники розвитку суспільства. Їх ідеї знайшли певне відображення в інституціональній теорії, яка сьогодні поєднала в собі досягнення марксизму, неокласики, соціології й соціальної психології, що відкрило більш широкі можливості для проведення міждисциплінарних досліджень. Завдяки останнім економіка стала розглядатися як система, що залежна від функціонування політичної, правової та культурної складових суспільства. Це дозволяє теоретично усвідомити принципову можливість досліджувати державну та ринкову координацію як рівноправні інститути, що виникли й функціонують завдяки полісистемності суспільства.

Використовуючи міждисциплінарний підхід, представники інституціоналізму, однак, не створили у завершеному вигляді методологічного підґрунтя для аналізу суспільства як цілісного організму. На заваді стали величезні труднощі поєднання доволі різнорідних пізнавальних засобів окремих наукових дисциплін у єдиному методологічному підході, що призвело до проблем гносеологічного характеру. Це – внутрішні суперечності самої інституціональної теорії (категоріальна розмитість базових понять, неоднозначність підходів до аналізу держави як різних об'єктів (інституту й організації), відрив людини від суспільства, представленого інститутами тощо). Визнаючи переваги інституціональної теорії у дослідженні економіки як взаємозалежної і взаємозумовленої різними системами суспільства, необхідно виробити методологічний підхід, який би зміг забезпечити більш глибоке проникнення у суть механізму поєднання державної та ринкової координації.

Висхідним моментом у вирішенні даного завдання є розуміння того, що далеко не все в економічній діяльності людей можна звести до ринкових принципів, комерційних цілей та раціонального розрахунку. Цілерациональність не витісняє безлічі притаманних людині неекономічних мотивів, які впливають із широкого комплексу суспільних відносин. Саме вони беруть безпосередню участь у відштовхуванні або наближенні до стану впорядкованості діяльності учасників економічного процесу. У зв'язку з цим маємо з'ясувати питання про чинники мотивації людини до економічної діяльності, для чого

виникає необхідність інтеграції досягнень тих наук, які вивчають природу людини.

Для виконання цього завдання обираємо методологію інституціоналізму. Проте, використовуємо її не в чистому вигляді, а модернізуємо з метою надання їй більшої дієвості для встановлення взаємозв'язку між внутрішнім світом людини та її соціальним оточенням. Для цього на теоретико-методологічних засадах інституціоналізму здійснюємо інтеграцію тих положень економічної теорії, соціології, психобіології, соціальної та аналітичної психології, які стосуються встановлення зв'язків між внутрішніми імпульсами людини до економічної діяльності та наслідками її здійснення. Такий підхід означимо як системний інтегралізм. Його застосування дозволяє розглядати людину як носія складного та взаємозумовленого комплексу внутрішніх мотивів до діяльності, а економіку представити компонентом більш широкої суспільної надсистеми, у якій взаємопов'язані між собою за рахунок людських взаємодій політична, ідеологічна, правова, інституціональна та культурна підсистеми. Це дає можливість зробити висновок, що всі без виключення форми життєдіяльності суспільства (матеріальне виробництво і весь комплекс економічних, політичних, правових, культурних, релігійних форм людського спілкування) згідно з принципами рівноправності можуть бути визнаними чинниками координації економічної діяльності людей. Отже, є підстави поєднати державу і ринок як рівноправні інститути координації у моделі національної економіки.

У другому розділі **«Взаємодія державної та ринкової координації економічної діяльності»** визначено сутність координації як процесу впорядкованості економічної діяльності суб'єктів, яка виникає на основі єдності ціннісних орієнтирів членів суспільства, сформовано у хронологічному вимірі уявлення про процес встановлення співвідношення інститутів координації економічної системи, визначено види та умови їх сумісного функціонування.

Координація як процес взаємної впорядкованості економічної діяльності базуються на передумові існування певної однорідності у діях мільйонів людей, роз'єднаних у силу суспільного розподілу праці, але взаємозв'язаних у часових і просторових межах національної економіки. Неокласична теорія виокремила із множини мотивів діяльності людини один єдиний – корисливий, егоїстичний мотив. Тим самим вона уніфікувала людей, визнавши їх як раціонально діючих індивідів, що досягають єдності своїх економічних інтересів на основі вартісної та ціннісної збалансованості. Однорідність економічної діяльності за неокласичною версією знаходить свій безпосередній прояв у тому, що суб'єкти орієнтуються на власні корисливі інтереси і на очікування, які базуються на передбаченні точно такої цільової спрямованості відносно інших осіб. У міру того, як суб'єкти діють описаним чином, більш подібною є й їхня реакція на ринкові умови – ціни, особливості конкуренції. Рівноважна ціна створює ґрунт для рі-

вної оцінки однакової індивідуальної поведінки і, тим самим, закладає основу для розуміння координації як узгодженості однорідних дій.

Мотивація людини до економічної діяльності зумовлюється потребами. Сукупність потреб спрямовує діяльність на певні об'єкти, за допомогою яких припускається їх задоволення. Набуття потребами у свідомості людини предметності формує мотив як усвідомлення спонукання до дії. Однак об'єкти, на які спрямовують свої зусилля люди у ході задоволення потреб, вже мають у їхній свідомості специфічні соціальні визначення, що виявляють позитивні або негативні значення цих об'єктів для життєдіяльності людини і суспільства, тобто цінності. Останні складають зміст ціннісних орієнтирів – системи установок суб'єкта на соціальні, політичні, господарські та моральні норми поведінки. Ці норми становлять відносно стійкі й соціально схвалені зразки очікуваної поведінки, на які повинні орієнтуватися суб'єкти. Оскільки саме ціннісні орієнтири визначають внутрішню готовність до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб, то мотив відображає не тільки усвідомлене спонукання до дії, але й прийнятність самої необхідності її здійснення.

Людина не просто намагається задовольнити потребу, яка щойно виникла, але й прагне забезпечити її задоволення надалі, а також не завадити при цьому задоволенню нових потреб. Це ставить її перед відповідальністю за наслідки своєї діяльності і вимагає об'єктивних знань ситуації, щоб свідомо приймати правильні рішення. За таких умов виникає орієнтація на норми – стандарти правильного співвідношення засобів і цілей, а також способу здійснювати певні дії з урахуванням зобов'язуючих цінностей. При цьому відповідних стандартів мають дотримуватися й інші члени суспільства, що стає можливим за умови підкріплення норм відповідними санкціями (уведенням правил). Отже, до складових мотивації економічної діяльності окрім потреб і інтересів долучаються соціокультурні цінності та відносини з іншими людьми, а в кінцевому рахунку – суспільні механізми, які упорядковують ці відносини і створюють можливість скоординованих дій. Відтак недостатньо вирішувати проблеми координації тільки на основі встановлення вартісно-цінової збалансованості та поєднання економічних інтересів.

Кожна людина, яка намагається досягти поставленої мети і не враховує при цьому цілі й інтереси інших суб'єктів, неминуче буде викликати їхній опір. Останній слугує своєрідною перепорою на шляху досягнення цілей того, хто ігнорує існування аналогічної мотивації з боку інших осіб. Цю перепору суб'єкт має подолати, щоб рухатися далі. А це вже означає для кожного вільного суб'єкта певну різновидність примусу. Такий примус відбувається на основі правил. Завдяки останнім певні дії із множини можливих стають обов'язковими до виконання або невиконання всіма членами суспільства. Вони нормують і стандартизують суспільні відносини, що, власне, і забезпечує гарантію поряд-

ку: по-перше, як упевненість в орієнтації, оскільки кожен знає, на що має право він сам та інші особи, по-друге, як передбачення наслідків, оскільки кожен знає, чого вартим для нього буде порушення правила, а чого вартим – для іншого. Отже, знаючи правила, кожен член суспільства може робити висновки про поведінку інших осіб у певній ситуації. Відтак він може планувати свої дії з урахуванням стабільно очікуваної реакції інших, а також почувати себе впевнено перед такою реакцією. Правила задають параметри діяльності людей, знання цих правил координує діяльність.

Консенсус членів суспільства з приводу ціннісної орієнтації означає інституціоналізацію правил, на яких ґрунтується суспільний порядок. Інакше кажучи, всі інститути легітимовані узгодженими ціннісними прихильностями його членів, тобто цінностями, що поділяються суб'єктами з відносною згодою. У силу цього процес координації економічної діяльності вимагає виконання правил більшістю членів суспільства, а також єдності їхніх ціннісних орієнтирів відносно справедливості цих правил. Виходячи із розуміння координації як процесу дотримання людьми єдиних правил поведінки, отримуємо можливість прирівняти й співвіднести її головні інститути – ринок і державу.

Правила ринкового обміну закріплюються через складну взаємодію неформальних норм, які походять від культури та формальних правил. Останні створюються у правовій сфері й затверджуються конституційно та інституційно за рахунок реалізації політичної влади держави. У свою чергу держава у багатьох сферах своєї діяльності функціонує на правилах ринкових. Отже, державна і ринкова координація поєднані між собою за рахунок правил.

Вагома роль у процесі встановлення рухливої рівноваги сил, що забезпечують координацію через функціонування ринку і держави, належить громадянському суспільству. Як система добровільних об'єднань громадян, спрямованих на активну участь у політиці, останнє є об'єктивним підґрунтям для розвитку умов, без яких неможливе ефективне функціонування як ринкової, так і державної координації. Це – демократія, за якої формуються засади розвитку й захисту приватної власності як необхідної умови свободи особистості й функціонування ринкового механізму, а також створення протидії узурпації держави групами приватних інтересів. У той же час громадянське суспільство не може існувати без ринку, для якого притаманні різні форми власності й домінування приватних економічних інтересів, що зосереджують у собі найбільший потенціал для створення матеріальної складової його функціонування. При цьому громадянське суспільство потребує держави як гаранта прав і свобод людини, які забезпечуються законом. Держава, у свою чергу, відчуває потребу в громадянському суспільстві як передумові свого поступу до демократичного устрою. Таким чином, процес координації економічної діяльності людей реалізується через функціонування трьох основних інститутів – ринку, держави й

громадянського суспільства. Ці інститути взаємопроникають один в оден, формують певний симбіоз і взаємодіють між собою таким чином, що їх синергія призводить до виникнення особливих національних моделей координації.

Для з'ясування ролі, яку відіграє держава у процесі координації економічної діяльності на рівні національної економіки та її кількісної оцінки, недостатньо оперувати неокласичними методиками, які зводяться, в основному, до встановлення частки податків або державних видатків у ВВП. Їх застосування до виміру співвідношення держави та ринку в моделях координації, які мали місце в ряді розвинутих країн у період 1870 – 2010 рр., виявило виключне зростання частки державної участі в економіці, що суперечить історичним фактам. Останні свідчать не про її зростання, а про періодичне відносне зменшення та збільшення. Невідповідність між результатами, отриманими за рахунок різних підходів до виміру участі держави в економіці пояснюється тим, що науковці працюють з принципово різними об'єктами дослідження. У першому випадку йдеться про силу держави, яка впливає на прийняття економічних рішень і, тим самим, забезпечує координацію, у другому – про сферу державної активності, окреслену її економічними функціями, тобто регулювання. Отже, для визначення частки держави у механізмі координації слід вимірювати не масштаб її економічних функцій, а силу, тобто той вплив, який вона реалізує щодо примусу суб'єктів виконувати встановлені у суспільстві правила. В ході вивчення діяльності держави у сфері виконання економічних функцій, пов'язаних з управлінням наданими у її розпорядження ресурсами для стабілізації економіки, надання суспільних благ, створення засад справедливого перерозподілу доходів, регулювання зовнішніх ефектів і ринкової влади, доцільно використовувати терміни масштаб або сфера державного впливу на економіку.

У третьому розділі **«Інституціональний зміст поєднання ринкової та державної координації економічної діяльності»** представлено інститут координації як синтез внутрішньої і зовнішньої нормативності, досліджено вплив інституціональних факторів на співвідношення ринкової та державної координації.

В основі процесу координації економічної діяльності лежить умова необхідності виконання суб'єктами правил поведінки, про нормативний зміст яких вони інформуються оточуючим середовищем. Однак, економічні суб'єкти не реагують на одну й ту ж саму інформацію однаково, не засвоюють норми у масовому порядку і, відповідно, не діють однотипно, влітаючись у соціальну тканину інститутів. Це відбувається внаслідок існування біологічної й генетичної спадкоємності, психологічних особливостей, наявності певних рівнів категоріальних структур свідомості, а також різних когнітивних здібностей людей. Пізнавальний дисонанс, що виникає внаслідок цих причин, підсилюється сві-

домим порушенням правил у ході господарської діяльності з метою максимізації економічної вигоди.

Ці процеси відображено у самому феномені інститут, оскільки, з одного боку, він є соціальним явищем, яке у своєму виникненні й розвитку набуває послідовної зміни форм від норми до правила й звичаю, а з іншого – є явищем індивідуальним, що базується на інстинктах, генетично наслідуваних і набутих особистих правилах, які в силу повторюваності перевтілюються у звичку. У самій природі інституту міститься передумова координації, а саме: необхідність трансформації правил як зовнішнього обмеження, детермінованого суспільними нормами, у внутрішні правила, які складають елемент особистих спонукань певного суб'єкта. Якщо поведінка людини виходить із набутих особистих правил, які не пройшли етап інституціоналізації, то виникає суперечність між індивідуальною та суспільною свідомістю, формою прояву якої є несприйняття соціальних норм і правил окремими членами суспільства. За таких умов координація виявляється важко досяжною.

Процес засвоєння й інтерпретації інформації відбувається у межах певної культури. Остання у ході еволюційного процесу формує ціннісно-нормативні внутрішні спрямування людини, які здійснюють вагомий вплив на її поведінкові стратегії. У силу цього кожний окремо взятий суб'єкт, який знаходиться у середовищі дії певних суспільних правил, які є зовнішніми до нього, свідомо приходить до їх внутрішнього схвалення і визнання на основі цінностей, що поділяються більшістю членів суспільства. У разі невідповідності індивідуально прийнятих норм правилам соціальним, їх обов'язковість забезпечується зовнішнім примусом. Тому інститут є зовнішньою нормою, правилом, звичаєм, і, одночасно, нормою внутрішньою, санкціонованою соціокультурними цінностями. З цих причин головною проблемою координації стає неможливість узгодити діяльність економічних суб'єктів без першочергового досягнення відповідності внутрішньої і зовнішньої нормативності, яка базується на укоріненості в індивідуальній свідомості соціокультурних цінностей.

Функцію досягнення єдності ціннісних орієнтирів економічних суб'єктів, а також поєднання зовнішніх норм і правил з їхніми внутрішніми нормативними спрямуваннями виконують особливі чинники – інституціональні фактори. Вони є системою рушійних сил, спрямованих на досягнення інституціональної рівноваги в суспільстві. Ці фактори структурно інтерпретуються у вигляді права, ідеології, конкуренції та політичної влади. Вони не можуть бути названими власне інститутами, оскільки не набувають форми соціальних норм і правил, що визначають усталені моделі суспільної поведінки. Натомість інституціональні фактори виступають рушійними силами, які сприяють перетворенню соціальних норм і правил на внутрішні елементи особистих спону-

кань людини. У силу цього їх необхідно визнавати особливими чинниками, що сприяють координації економічної діяльності на рівні національної економіки та, водночас, силами, які реалізують себе між державою та ринком.

У системі розподілу праці координація економічної діяльності виникає або на основі добровільної кооперації, або базується на конкурентній боротьбі, яку реалізують легітимними засобами. У процесі спільної, кооперативної діяльності люди об'єднують свої зусилля заради досягнення єдиної мети, а в умовах конкуренції – координують свої дії заради отримання корисних результатів, досягнення яких не завжди можна об'єднати спільною метою. Ринкова угода є класичним прикладом конкурентної координації, оскільки виробник, що максимізує прибуток, пристосовує свої плани до планів покупця, який прагне максимізувати корисність. Через те, що більшість ринкових угод можна віднести до неповних контрактів, вони потребують встановлення довіри між контрагентами. Якщо в суспільстві панують цінності, які підтримують довіру до людей, емпатію та чесність у взаємовідносинах партнерів під час обміну, то ймовірність використання ринкових форм координації у ньому є дуже високою. Порушення координації відбуваються тоді, коли мають місце некооперативні взаємодії. Якщо люди не визнають перелічених вище цінностей, то вони не можуть враховувати вплив своїх дій на досягнення цілей іншими особами. У цих випадках координація реалізується шляхом застосування примусу до необхідних дій через закон (формальні правила), соціальні санкції (неформальні правила) і взаємні очікування (конвенції).

Право як інституціональний фактор реалізує примус до виконання правил юридичним шляхом. Ідеологія, що постає у формах цивільної та релігійної, здійснює погодження зовнішньої та внутрішньої нормативності шляхом морального примусу. Конкуренція вводить економічний примус, а політична влада є фактором здійснення примусу за рахунок держави. Інституціональні фактори не можуть впливати на поведінку людей, у свідомості яких відсутні базові переконання щодо правильності дій, до якої схиляють зазначені фактори. Ні право, ні влада, ні ідеологія та конкуренція не можуть відірватися від ментальних основ, які сформували ціннісно-нормативні системи особистості та суспільства.

Впливовість права визначається укоріненістю в свідомості правової культури. Політична влада базується на терпимості мас, яку формують цінності довіри до влади, патерналізму або лібералізму. Ідеологія реалізує свій вплив завдяки ідеалам-цінностям, що полягають у свободі, рівності, справедливості, солідарності. Отримання конкурентної перемоги над суперником можливе в умовах взаємної довіри між партнерами, чесності, емпатії, поваги до чужої власності й готовності взяти на себе зобов'язання та виконувати їх. Однак, з іншого боку, інституціональні фактори можуть на основі базових цінностей і

норм самостійно організувати енергію людей і примушувати їх діяти відповідним чином, досягаючи при цьому легітимності.

В економічних системах, де інституціональні фактори узгодили внутрішню і зовнішню нормативність на основі єдиних морально-етичних цінностей, не виникає необхідності широкомасштабного залучення правових і владних важелів примусу до виконання правил, а значить, координація здійснюється переважно за рахунок ринкового механізму. І, навпаки, у тих системах, де не склалося єдиної етичної основи економічної діяльності та має місце висока ступінь розбалансованості ціннісних орієнтирів людей, координація вимагає посилення державного контролю за виконанням правил і, відповідно, переважання державної координації.

У четвертому розділі **«Історична ретроспектива становлення ціннісних складових координації економічної діяльності в Україні»** здійснено порівняльну характеристику західноєвропейських, російських і українських соціокультурних цінностей, визначено етосні цінності українців та проаналізовано існуючі етнометричні підходи до порівняльного аналізу соціокультурних цінностей сучасного суспільства.

Соціокультурні цінності формуються протягом тривалого історичного періоду під впливом природно-кліматичних, географічних, економічних та соціальних історичних умов життєдіяльності народів. Неоднорідність цих умов призводить до укоріненості в суспільній свідомості різних ціннісно-нормативних систем, а значить, і різних співвідношень інститутів координації.

У ході історичного розвитку в більшості європейських країн склалася система цінностей, домінуючими в якій є сумлінне відношення до праці як єдиного засобу зростання добробуту, емпатія, надія на власні сили у веденні господарства, прерогатива індивідуалізму, законослухняність, повага до прав приватної власності, ідеали свободи й громадянського суспільства, рівність. Ці цінності заклали етичний фундамент для ефективного функціонування переважно ринкової координації, оскільки не вимагали масштабного використання державних механізмів примусу до виконання правил. Історичні умови розвитку російської нації сприяли укоріненню таких цінностей, як колективізм, культ царя, праця як засіб виживання, невибагливість, скромність у споживанні, прерогатива суспільної користі, бажання підприємців діяти не тільки заради особистої вигоди. Звідси – закріплення й домінування державних форм координації.

Українська нація формувала свою ментальність під впливом різних культур, оскільки після Київської Русі на українських землях не було створено держави у повному розумінні даного терміна. Українці віками жили в умовах чужої державності і чужих культур, що наклало відбиток на систему соціокультурних цінностей українського народу. Тому найбільшій впливовості на формування цінностей українців мав геополітичний фактор. Оскільки більша

частина українських земель належала Російській імперії, то й найбільш визначальним був російський культурологічний вплив. Дія таких інституціональних факторів, як ідеологія та політична влада, що знайшла свій прояв у освітній, міграційній та економічній політиці царського уряду Росії призвела до майже повної втрати правових і культурних традицій західного зразка, носіями яких були українці середньовічної доби. Натомість у суспільній свідомості укорінилися індивідуалістичні цінності переважно у селянському соціальному середовищі, негативне відношення до будь-якої влади, незалежність і сміливість у думках та переконаннях, неповага до закону. Радянська модернізація додала до ментального портрету українця патерналізм, зрівнялівку, одночасну надію на владу й недовіру до неї, яка, однак, не суперечила перетворенню держави з її гіпертрофічними функціями на орган, який повністю замінював інститут індивідуальної свободи. Трансформаційні процеси, які розпочалися в Україні з кінця 90-х рр. XX ст. призвели до змін у системі соціокультурних цінностей українського народу, що вимагає їхньої діагностики.

Таке завдання вирішується на основі застосування методик, які з'явилися наприкінці XX ст. у результаті становлення й розвитку нової науки – етнометрії. Остання здійснює аналіз ментальності різних етнічних груп з використанням формалізованих методів, що дає можливість вести мову про цінності не тільки через абстрактні й доволі суб'єктивні умовиводи, а виявляти й давати їм кількісну оцінку на основі моніторингових даних масових опитувань. Найбільшого розповсюдження серед таких методик отримали підходи, запропоновані Г. Хофстедом і надалі модифіковані Р. Інглхартом, Р. Хоузом, Ф. Томпернаусом, а також кроскультурні дослідження Ш. Шварца. Ці методики були реалізовані у ході міжнародних проектів діагностики цінностей, які здійснювалися упродовж другої половини XX – поч. XXI ст. і охопили більш ніж 70 країн світу. За результатами опитувань було визначено й кількісно оцінено через спеціальні показники базові цінності, які знаходяться в основі неформальних інститутів західноєвропейської цивілізації і які визначають орієнтацію населення на сприйняття різних моделей координації, форм і методів управління.

Враховуючи, що Україна з огляду на причини ідеологічного характеру була тривалий час закритою для подібних досліджень, то й масові опитування населення з метою діагностики цінностей не набули в ній більш-менш систематичного характеру. Брак необхідних етнометричних показників не дозволяє визначити близькість або віддаленість її ментальності по відношенню до ліберальних цінностей західного суспільства.

У п'ятому розділі **«Концептуальні засади розбудови моделі координації економічної діяльності в українському суспільстві»** представлено методологію та результати дослідження ментальних основ впливовості інститу-

ціональних факторів на сприйняття суспільством моделей поєднання ринкової і державної координації, розроблено підхід до кількісного виміру їхнього співвідношення в національній економіці, а також визначено напрями формування ефективної моделі координації в Україні.

Недосконалість у кількісному та якісному відношенні вибірок, на основі яких досліджувалась українська ментальність за методикою Г. Хофстеда (90-ті рр. ХХ ст.), а також час, який відділяє отримані результати від сучасності, визначили необхідність проведення нового моніторингу цінностей. З цією метою автором у складі наукової групи НГУ у жовтні 2009 – серпні 2010 рр. було реалізовано опитування національного масштабу за останньою версією методики Г. Хофстеда – VSM 08, а також здійснено дослідження з приводу виявлення орієнтації населення України переважно на ринкову чи державну координацію.

Обсяг вибірки становив 2058 респондентів. Опитуванням було охоплено всі області України, а кількість анкетованих визначено пропорційно кількості кожного з регіонів. Серед респондентів були різні за освітою, віком, професійною і конфесійною спрямованістю, а також за соціальним статусом прошарки населення. У складі вибірки – 44 % чоловіків і 56 % жінок, що приблизно відповідає тій статево-віковій структурі населення, яка склалася сьогодні в Україні.

Як правило, всі країни, для яких характерні низькі показники дистанції влади і більш високі індивідуалізму за індикаторами Хофстеда, відзначаються відчутним переважанням у своїх моделях ринкової координації. Там, де є високою дистанція влади і невисокий індивідуалізм, домінує державна координація. Україна за результатами опитування має водночас низьку дистанцію влади (22,79) і низький індивідуалізм (31,49). Це не дозволяє однозначно визначити ціннісну орієнтацію населення на державну чи ринкову координацію і потребує додаткових досліджень для встановлення причин існування такої специфіки.

Згідно індикатора «влада», отриманого за методикою Шварца, українці виявились ціннісно спрямованими на соціальний статус, престиж, контроль та власне домінування над людьми і ресурсами. Застосування підходу до виявлення схильностей українців сприймати переважно ринкову або державну координацію дало досить суперечливі факти, а саме: поєднання негативного сприйняття населенням державної влади, недовіри й засудження корупції з одночасною надією на вирішення проблем забезпечення порядку в країні, високих соціальних стандартів виключно за рахунок держави. Разом з цим, піддаючи осуду корупцію державного апарату громадяни виправдовують її у разі виникнення можливості вилучити з неї особисту вигоду.

Відносно оцінки припустимого рівня втручання держави у функціонування економіки виявлено, що більша половина опитуваних (75,36 %) вважає за необхідне поєднання державного управління і ринкових методів, у той час як 16,76 % виступає за повернення до планової економіки і тільки 6,07 % бажали б мінімізації державного впливу на її функціонування. Взагалі у державі з ринковою економікою, демократичним устроєм і забезпеченням прав людини виявили бажання жити тільки 32,56 % опитуваних, у той час як відносно моделі з переважанням державних форм координації віддали перевагу у сукупності 36,68 % респондентів.

Виходячи із етичних цінностей, на яких може ефективно функціонувати ринкова координація, українці виявились мало пристосованими до неї через пріоритетність боротьби за владу у порівнянні з веденням чесної конкуренції, низьку правосвідомість і законслухняність, не зорієнтованість на тривале співробітництво на основі формування довіри, чесної репутації й емпатії, відсутності укорінених у якості цінностей ідеалів свободи, рівності та демократії, які складають основу лібералізму. З іншого боку, будучи ментально зорієтованими на державну координацію, українці, водночас, через специфічне ціннісне відношення до влади сприяють збереженню неефективної державної координації. При цьому українське суспільство виявилось досить відкритим до змін (індекс терпимості – 36,13), однак не схильним змінити свої глибинні етосні цінності (індекс монументалізму – 9,34).

Для встановлення зв'язку такої специфічної системи цінностей з моделлю координації економічної діяльності, яка функціонує сьогодні в Україні, здійснено кількісну оцінку частки, яку обіймають в ній ринок і держава. Враховуючи відсутність у світовій практиці загальноживаного підходу до виміру цих складових координації, автором запропоновано підхід до кількісної оцінки співвідношення ринку та держави, який полягає у розрахунку показника «Загальний індекс інститутів координації». Останній розроблено на основі сполучення індикаторів, які дозволяють виявити впливовість ринку і держави на прийняття економічних рішень і, водночас, відображають ефективність реалізації економічних функцій держави та функціонування ринкового саморегулювання. Структурні компоненти «Загального індексу інститутів координації» отримано за рахунок інтеграції індексів економічної свободи, демократії, конкуренції (сила ринку) та індексів людського розвитку, прав власності, державного управління й економічних функцій держави (сила держави). У результаті розрахунку цього показника для 40 країн встановлено, що там, де функціонує ефективний ринок одночасно сильною є й держава (див. табл.1).

Таблиця 1

Розрахунок показника «Загальний індекс інститутів координації»

Країна	Індекс сили ринку	Індекс сили держави	Загальний індекс інститутів координації
Швейцарія	8,24	8,11	8,18
Австралія	8,28	7,87	8,07
Данія	8,19	7,74	7,96
Нідерланди	8,04	7,88	7,96

Продовження табл. 1

Норвегія	7,84	7,93	7,89
Нова Зеландія	7,78	7,95	7,87
Швеція	7,79	7,72	7,75
Фінляндія	7,72	7,76	7,74
США	7,93	7,54	7,73
Австрія	7,79	7,54	7,67
Сінгапур	7,27	8,02	7,64
Великобританія	7,70	7,41	7,56
Чехія	7,59	6,71	7,15
Естонія	7,20	6,93	7,07
Італія	6,74	6,25	6,49
Арабські Емірати	5,64	7,21	6,42
Перу	6,41	5,41	5,91
Колумбія	6,16	5,11	5,63
Гана	6,06	5,17	5,61
Домініканська республіка	5,91	5,07	5,49
Гондурас	5,67	5,03	5,35
Парагвай	5,88	4,85	5,37
Китай	5,35	5,29	5,32
Бенін	6,11	4,35	5,23
Марокко	5,20	5,10	5,15
Замбія	5,79	4,47	5,13
Танзанія	5,62	4,55	5,08
Україна	5,33	4,77	5,05
Кенія	5,70	4,30	5,00
Нікарагуа	5,44	4,48	4,96
Росія	4,88	5,00	4,94
Пакистан	5,34	4,33	4,84
Болівія	5,22	4,28	4,75
Бангладеш	5,47	3,92	4,69
Сирія	4,36	4,86	4,61
Венесуела	4,33	4,44	4,38
Кот-Д'Івуар	4,61	3,63	4,12
Бурунді	4,49	2,82	3,66
Чад	3,45	3,19	3,32
Зімбабве	3,04	2,61	2,82

Кореляція між показником «Загальний індекс інститутів координації» та індикаторами ментальності Г. Хофстеда емпірично підтвердила теоретичний висновок, що різне співвідношення інститутів координації встановлюється під впливом інституціональних факторів у залежності від тих глибинних цінностей, які є основою менталітету. На рис. 1 на основі застосування діаграми розсіяння

представлено зв'язок між показником «Загальний індекс інститутів координації» та Дистанцією влади (PDI), з одного боку, та Індивідуалізмом (IDV), з іншого. Діаграма свідчить, що в країнах, які мають низькі показники дистанції влади й уникнення невизначеності, а високі – індивідуалізму, набуває більшого поширення ринкова координація у порівнянні з державною, і навпаки.

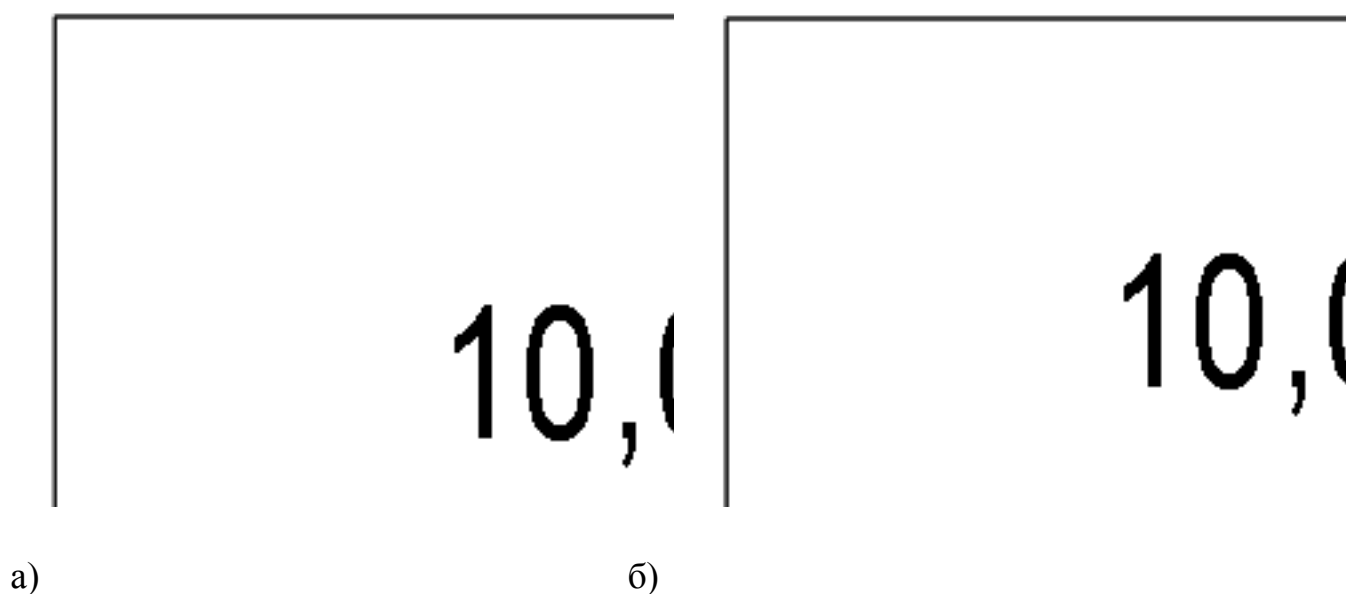

Рис. 1. Зв'язок між інститутами координації і дистанцією влади (а) та індивідуалізмом (б).

В Україні, виходячи із розрахунків, функціонує унікальна модель координації, в якій поєднується одночасно слабкі і ринок, і держава. Це зумовлено специфічною системою цінностей, в якій низькі показники дистанції влади детермінують переважання ринку, а низькі значення індивідуалізму схиляють суспільство до більшого сприйняття державного впливу. Вказане системне напруження між інститутами координації у вітчизняному інституціональному середовищі вирішується завдяки особливому ціннісному відношенню українців до влади.

Відтак, ринкова координація в існуючій моделі не є дієвою внаслідок відсутності необхідних умов для її здійснення. Державна ж координація є вкрай неефективною через високі корумпованість і бюрократизацію державного апарату, його неспроможність забезпечити прийнятний рівень життя населення як основи демократизації й активізації громадянських рухів у суспільстві, нелегітимність у суспільній свідомості. Сьогодні основні функції держави через неявний контракт передані олігархії, для якої створення умов ефективної ринкової та громадянської координації є прямою загрозою її існуванню. При цьому український соціум характеризується розбалансованістю ціннісних орієнтирів членів суспільства, що не створює необхідного підґрунтя для становлення

ефективної моделі співвідношення між державною і ринковою координацією. Положення, в якому опинилася Україна щодо співвідношення державної та ринкової координації є інституціональною пасткою, яка виникла у процесі трансформаційних перетворень.

Така ситуація детермінує необхідність підвищення ефективності кожного із інститутів координації, оскільки ні держава, ні ринок, ні громадянське суспільство не можуть повноцінно виконувати функцію координації поодиночі. Без сильної держави неможливо створити умови функціонування ринку та громадянського суспільства, рівно як і без громадянського суспільства та розвитку ринкових відносин неможливо забезпечити ефективну державну координацію. Формування сильної держави передбачає її звільнення від впливу груп приватних інтересів, створення умов її максимальної свободи і віддаленості від олігархії. Ті інституціональні фактори, які продемонстрували високу ефективність у практиці реформування інших країн, в Україні виявились мало дієвими через домінування у суспільній свідомості непродуктивної системи цінностей, нерозвиненість середнього класу як стабілізуючої сили соціуму, здатної запускати в дію механізми громадянського суспільства й утримувати нестійку рівновагу сил, що забезпечують координацію економічної діяльності. Нині є всі підстави стверджувати, що розбудова ефективної моделі координації економічної діяльності в Україні має бути зорієнтованою на паритетний взаємовплив параметрів, що виходять з економічної, правової, політичної, духовної та культурної сфер життєдіяльності суспільства. При цьому необхідно зосередитися на:

- прискоренні темпів економічного зростання як матеріальної основи зміцнення середнього класу;
- підвищенні рівня правосвідомості нації;
- налаштованості на формування у населення морально-етичної основи ефективного функціонування ринкового механізму;
- утвердженні в свідомості кожного громадянина правильного розуміння змісту правових та ліберальних цінностей, а також підняття рівня освіченості населення у політичній та економічній сферах відносно закономірностей поступу суспільства до ліберального устрою;
- формуванні інституціональної довіри і впевненості громадян у можливості впливати на економічні й політичні процеси та відстоювати свої права;
- сприянні консолідації українського суспільства на основі соціокультурної ідентичності.

Вказані напрями базуються на економічному, політичному, правовому й ідеологічному потенціалі інституціональних факторів і спрямовані на розробку довготермінових стратегічних заходів з формування нових етичних, ідеологічних, політичних і господарських цінностей з одночасними заходами тактично-

го характеру по запровадженню таких перехідних форм координації, які б не суперечили етосним цінностям українського народу. Це – сприяння більшій інтегрованості України до економічного й інституціонального простору світового господарства, що має ініціюватися малим і середнім бізнесом, науковцями та іншими представниками інтелігенції в умовах відсутності в країні критичної маси власних джерел розвитку і, відповідно, актуалізації потреби у впливовості міжнародних організацій щодо наближення до прийнятних у Європі і США стандартів рівня життя, правової культури і ліберально-демократичних цінностей; відродження структур громадянського суспільства, включення механізмів реалізації національно-патріотичної ідеології, активізації виховної й освітньої роботи у напрямку формування духовності суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі застосування міждисциплінарної методології створено теоретичні засади дослідження інституціональних факторів співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності, розроблено концептуальні засади розбудови моделі координації в Україні. Основні наукові і практичні результати роботи полягають у наступному:

1. В умовах системних змін, коли ринок перебуває на стадії свого формування, саме на державу покладається відповідальна місія забезпечення дієвості ринкової координації. У зв'язку з цим на зміну тезі про економічну роль держави як компенсатора недоліків ринку має прийти концепція, за якою ринок і держава – це рівноправні партнери у забезпеченні координації економічної діяльності суб'єктів. Широкі можливості для цього відкриває методологія системного інтегралізму, яка в межах інституціоналізму поєднує теоретичні здобутки економічної теорії соціології, психобіології, а також соціальної та аналітичної психології, які стосуються встановлення зв'язків між внутрішніми імпульсами людини до економічної діяльності та результатами її здійснення. Застосування зазначеного підходу дозволяє досліджувати політику й економіку як рівноправні, взаємозумовлені та взаємодіючі об'єкти аналізу.

2. Вирішуючи проблему формування ефективної моделі співвідношення ринкової та державної координації, необхідно розмежувати поняття «сила держави» і «сфера державного впливу». У вітчизняній економічній науці ці категорії сприймаються як тотожні, що накладає обмеження на можливості дослідження ролі держави в координації. Ця роль полягає, з одного боку, у виконанні державою економічних функцій, які є необхідними з погляду досягнення суспільних цілей, а з іншого – у примусі до виконання правил, на яких базується координація. З цих причин для вивчення діяльності держави, спрямованої на реалізацію економічних функцій, доцільно використовувати термін «сфера

державного впливу». У свою чергу, для відображення діяльності держави, спрямованої на координацію, має використовуватися термін «сила держави».

3. Координація економічної діяльності є процесом взаємної впорядкованості економічної діяльності суб'єктів господарювання, яка досягається шляхом виконання ними однакових правил гри. В основі правил лежать норми, що базуються на соціокультурних цінностях. Останні керують мотивацією суб'єктів на стадіях усвідомлення потреби, визначення цілей та шляхів їх реалізації з урахуванням можливих наслідків. У силу цього цілі, інтереси й стимули будь-якої людини не можуть бути ізольовані від цінностей. За таких обставин процес координації економічної діяльності вимагає виконання правил більшістю членів суспільства, що стає можливим тільки за умови єдності їх ціннісних орієнтирів.

4. Соціокультурні цінності впливають на співвідношення між інститутами координації. Залежно від їх якісних характеристик формується національна модель координації, в якій у різні історичні періоди на перший план можуть виходити то ринок, то держава. Вагома роль у цьому процесі належить громадянському суспільству, адже воно формує засади демократії, без якої неможлива економічна свобода, розвиток і захист приватної власності як необхідних умов ринкової координації. У свою чергу ринок створює для громадянського суспільства ситуацію домінування приватних економічних інтересів, а також формує матеріальну основу дієвості суб'єктів-громадян. При цьому громадянське суспільство потребує держави як гаранта прав і свобод людини, забезпечених законом. Держава, у свою чергу, відчуває потребу в громадянському суспільстві як передумові свого поступу до демократичного устрою. Завдяки спільному функціонуванню цих інститутів формується таке співвідношення сил, що визначає його наближення до стану максимальної стійкості й упорядкованості через виконання суб'єктами необхідних для економічної діяльності правил.

5. Умова дотриманості суб'єктами єдиних правил поведінки не виконується автоматично. Кожний окремо взятий суб'єкт свідомо визнає зовнішні для нього суспільні правила тільки тоді, коли вони не суперечать укоріненним соціокультурним цінностям. Якщо індивідуальні норми не відповідають правилам соціальним, то обов'язковість їхнього дотримання забезпечується зовнішнім примусом. У силу цього інститут має подвійну природу, зумовлену тим, що він, з одного боку, являє собою зовнішню норму, правило, звичай, а з іншого – виступає як внутрішня норма, санкціонована суспільними цінностями. Отже, головною проблемою координації стає неможливість узгодити діяльність економічних суб'єктів без першочергового досягнення відповідності між внутрішньою та зовнішньою нормативністю, яка базується на укоріненості в індивідуальній свідомості суспільних цінностей.

6. Досягнення єдності ціннісних орієнтирів суб'єктів, а також поєднання зовнішніх норм і правил із внутрішніми нормативними спрямуваннями людини відбувається за рахунок дії особливих чинників – інституціональних факторів. Їх сутність визначено як систему рушійних сил, спрямовану на досягнення інституціональної рівноваги. Видами інституціональних факторів є право, влада, ідеологія та конкуренція, функціональна роль яких полягає в забезпеченні зовнішнього й внутрішнього примусу суб'єктів до виконання правил за рахунок встановлення юридичних, політичних, ідеологічних та економічних санкцій. При цьому дієвість інституціональних факторів залежить від цінностей, оскільки ні право, ні влада, ні ідеологія та конкуренція не можуть відірватися від ментальності, яка сформувала ціннісно-нормативні системи певної нації.

7. Інституціональні фактори визначають домінування того чи іншого виду координації, а значить, і співвідношення між ними. В економічних системах, де внутрішня й зовнішня нормативність виявляються погодженими на основі єдиних морально-етичних цінностей, не виникає необхідності широкомасштабного залучення правових і владних важелів примусу до виконання правил. За таких умов в економіці переважає ринкова форма координації. Разом з тим, відсутність єдиної етичної основи економічної діяльності й високий ступінь розбалансованості ціннісних орієнтирів людей вимагає посилення державного контролю за виконанням правил і, відповідно, зумовлює перевагу державної координації. Зміна існуючої моделі співвідношення державної та ринкової координації залежить від можливостей зміни цінностей. Система останніх, маючи складну структуру й функціональне призначення окремих її елементів, розвивається завдяки більшій рухливості господарських, політичних, ідеологічних, етичних і правових складових порівняно з етосними. Саме вони накладають суттєві обмеження на саму можливість імплантації в економіку інститутів, запозичених із інших країн, і саме їх необхідно враховувати при проведенні реформ.

8. На основі дослідження історичних умов формування української ментальності, а також у ході моніторингу соціокультурних цінностей українців за методиками Г. Хофстеда, Ш. Шварца та з використанням підходу до виявлення переваг в орієнтації населення на ринкові чи на державні механізми координації, було зафіксовано ціннісну схильність українців до одночасного сприйняття у якості домінуючих і ринкових, і державних інститутів координації, специфічне ставлення до влади, в якому поєднується ігнорування останньої з одночасним моральним її схваленням у разі можливості її використання заради отримання власної вигоди, а також відзначено майже повну відсутність у суспільній свідомості елементарного розуміння суті ліберальних цінностей.

9. Для кількісної оцінки співвідношення ринкової та державної координації в національній економіці запропоновано використовувати загальний індекс інститутів координації, сформований шляхом злиття індикаторів «Сила ринку» і «Сила держави» в єдиний показник. Його складові розраховуються на основі інтеграції в загальний індикатор, з одного боку, індексів економічної свободи, демократії та конкуренції, що відтворюють силу ринку, а з іншого – індексів людського розвитку, прав власності, державного управління й економічних функцій держави як складових поняття сили держави. Застосування загального індексу інститутів координації дозволило виявити додатну кореляцію між ринковою та державною координацією, згідно з якою в тих країнах, які досягають високої ефективності при функціонуванні ринку, одночасно є сильною і держава. Поряд з цим кореляційний аналіз виявив існування лінійного зв'язку між інститутами координації та цінностями, які відображають індикатори дистанції влади, індивідуалізму та уникнення невизначеності за Г. Хофстедом. Доведено, що в країнах, які мають низькі показники дистанції влади й уникнення невизначеності, а високі – індивідуалізму, набуває більшого поширення ринкова координація порівняно з державною і навпаки.

10. Розрахунок загального індексу інститутів координації для України, а також співвіднесення його значення з індикаторами ментальності Г. Хофстеда, дозволили встановити існування у вітчизняній економіці специфічної моделі координації, що поєднує слабкий ринок і слабку державу в умовах переваги сімейно-кланової координації. Таку ситуацію можна розцінити як форму вирішення системного напруження, що виникло внаслідок укорінення специфічної системи цінностей, де низькі значення показника дистанції влади детермінують перевагу ринку, у той час як несуттєва схильність людей до індивідуалізму повертає суспільство у бік позитивного сприйняття державного впливу.

11. Вихід із такого становища стає можливим завдяки створенню науково виважених концептуальних засад формування в Україні ефективної моделі координації. У ній має бути враховано існування ціннісних орієнтирів економічних суб'єктів на сприйняття ринкової та державної координації, а також задіяні стратегічні важелі впливу на формування нових етичних, ідеологічних, політичних і господарських цінностей. Тактичними кроками на цьому шляху визнано підвищення ефективності ринку, держави і громадянського суспільства як інститутів координації, що має реалізовуватися через систему заходів, спрямованих на більшу інтегрованість України до економічного та інституціонального простору світового господарства, відродження структур громадянського суспільства, запровадження механізмів реалізації національно-патріотичної ідеології, активізації виховної та освітньої роботи, спрямованої на підвищення рівня політичної та економічної грамотності населення та формування духовності суспільства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

2. Волошенюк В., Пилипенко А. Внеэкономические мотивы предпринимательства: институциональный поход / В. В. Волошенюк, А. Н. Пилипенко // Национальная экономика в условиях глобализации: бизнес и общество в противостоянии кризису: Коллективная монография под ред. А. Я. Линькова. – СПб. : Издательский дом «РУССКИЙ ОСТРОВ», 2009. – С.344–352. Особистий внесок здобувача: визначено у мотивації суб'єктів до економічної діяльності не-економічні складові та встановлено їх вплив на результати економічного розвитку.

3. Пилипенко Г. Роль держави в економічному розвитку: ліберальний ідеал і українські реалії / Г. Пилипенко // Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку: колективна монографія за ред. Задоя А. О. – Д.: Державний ВНЗ «НГУ», 2010. – 768 с.

4. Пилипенко Г. М., Чернобаев В. В. Інноваційно-інвестиційна діяльність та її регулювання в економіці України: моногр./ Г. М. Пилипенко, В. В. Чернобаев. – Д.: Національний гірничий університет, 2010. – 151 с. Особистий внесок здобувача: розкрито роль інституціональних чинників у інноваційній діяльності суб'єктів.

5. A. Pylypenko, N. Litvinenko, V. Voloshenuk, Y. Pylypenko. Institutional structure as the factor of socio-economic development // United Europe: new challenges: моногр. / ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпропетровськ; Вища банківська школа, м. Вроцлав; наук. ред. О. І. Амоша. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – С.86– 95. Особистий внесок здобувача: виявлено специфіку інституціональних основ моделі координації в Україні.

Статті у наукових фахових виданнях – 37, основними з яких є:

6. Пилипенко А. Н. Сущность, причины и характер современного кризиса в Украине / А.Н. Пилипенко // Академічний огляд. – 1999. – №1. – С.69 – 74.

7. Пилипенко Г. М. Еволюція теорії ринкової рівноваги та механізм її досягнення в сучасній економіці / Г.М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2003. – №3. – С.4 –11.

8. Пилипенко А. Н. Модели государственного регулирования экономики: зарубежный опыт и проблемы адаптации к переходным экономическим системам / А.Н. Пилипенко // Економіка: проблеми теорії та практики збірник наукових праць. Випуск 218: В 4 т. Том I. – 2006. – С. 51– 58.

9. Пилипенко Г. М. Роль християнської моралі у функціонуванні економічних систем / Г.М. Пилипенко // Академічний огляд. – 2007. – №2. – С.5 – 10.
10. Пилипенко Г. М. Формаційний і цивілізаційний підходи: методологічні проблеми застосування / Г.М. Пилипенко // Академічний огляд. –2007. – № 1. – С. 5 – 10.
11. Пилипенко Г. М. Онтологічні і гносеологічні засади виокремлення економіки у функціональну систему суспільства / Г.М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2008. – №3. – С. 5 – 12.
12. Пилипенко Г. М. Методологічні передумови формування інституціональної теорії / Г.М. Пилипенко // Академічний огляд. –2008. – №2. – С.30 – 36.
13. Пилипенко Г. М. Аналітичні можливості інституціональної теорії у дослідженні соціальної взаємодії / Г.М. Пилипенко // Социальная экономика. – 2008. – №3-4. – С.186 – 191.
14. Пилипенко А. Н. Функции государства с позиций институционального анализа / А.Н. Пилипенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Випуск 34-1 (138) – 2008– С.130 – 136.
15. Пилипенко Г. М., Піхотіна Л. М. Ринок і держава: напрями формування партнерства у соціальній сфері / Г.М. Пилипенко, Л.М. Піхотіна // Економічний вісник ПУСКУ. – 2008. – № 5. –С. 5 – 16. Особистий внесок здобувача: проаналізовано типологію соціальної політики держави, окреслено напрями формування ефективної політики держави у соціальній сфері.
16. Пилипенко Г. М. Економічна діяльність і соціум: методологічні передумови формування цілісної концепції / Г.М. Пилипенко // Європейський вектор економічного розвитку. Збірник наукових праць. – Вип. 1(6) 2009. – С.136-141.
17. Волошенюк В. В., Пилипенко Г. М. Особливості функціонування інституту держави в умовах глобалізації / В.В. Волошенюк, Г.М. Пилипенко // Вісник університету банківської справи Національного банку України. –2009. – №2. – С.14 – 16. Особистий внесок здобувача:розкрито функції держави в умовах глобального розвитку.
18. Пилипенко Г. М. Історичні умови домінування інституціональних матриць / Г.М. Пилипенко // Європейський вектор економічного розвитку. Збірник наукових праць. – Вип. 2(7), 2009. – С.112– 119.
19. Пилипенко Г. М. Інституціональний контекст формування взаємодії держави і ринку / Г.М. Пилипенко // Економіка та держава. –2009. –№12. – С. 35 – 37.
20. Пилипенко А. Н. Факторы достижения институционального равновесия / А.Н. Пилипенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Випуск 37-3. – 2009. – С.5 – 11.

21. Пилипенко А. Н. Институциональные основания хозяйственного порядка / А.Н. Пилипенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. Випуск 38-2. – 2010. – С.91– 95.

22. Пилипенко А. Н., Литвиненко Н. И. Исследование экономической ментальности и исторический поход / А.Н. Пилипенко, Н.И. Литвиненко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 40-2. – 2011. – С.272 – 278. Особистий внесок здобувача: на основі етнометричних індикаторів встановлено специфічні характеристики моделі координації в Україні.

23. Пилипенко Г. М., Литвиненко Н. І. Діагностика співвідношення державної і ринкової координації у національній економіці / Г.М. Пилипенко, Н.І. Литвиненко // Академічний огляд. – 2011. – С.12 – 20. Особистий внесок здобувача: розроблено методологію діагностики співвідношення державної та ринкової координації.

24. Пилипенко Г. М. Напрями розбудови ефективної моделі координації в Україні / Г.М. Пилипенко // Європейський вектор економічного розвитку. Випуск 2 (11). – 2011. – С.185 – 192.

25. Пилипенко Г. М. Соціокультурні аспекти економічної діяльності суб'єктів господарювання // Соціальна економіка. – 2011. – №4. – С.126 – 142.

За матеріалами конференцій – 30, основними з яких є:

26. Пилипенко Г.М. Економічні суперечності державного регулювання: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України» (24 – 25 травня 2006р). – Дніпропетровськ, 2006. – С. 5– 6.

27. Пилипенко Г.М. Закономірності формування національної моделі державного регулювання економіки: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів» (19-20 жовтня 2006р.). – Запоріжжя, 2006. – С. 16– 18.

28. Пилипенко Г.М. Держава і ринок як механізми регулювання трансформаційної економіки систем: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Проблеми й перспективи розвитку підприємництва» (19 грудня 2008 р.). – Харків, 2008. – С. 22.

29. Пилипенко Г.М. Співвідношення процесів самоорганізації і організації у механізмах системної координації: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Современные направления теоретических и прикладных исследований 2009» (16 – 27 березня 2009р.). – Одеса, 2009. – С. 46 – 48.

30. Пилипенко Г.М. Фактори формування механізму суспільної координації: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» (15 травня 2009 р.). – Полтава, 2009. – С.73– 77.

31. Волошенюк В.В., Пилипенко А.Н., Пилипенко Ю.И. Аналитические возможности институционализма в проведении междисциплинарных исследований: тез. докл. межд. науч.-практ. конф. «Экономический рост республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость» (19–20 мая 2009 г.). – Минск, 2009. – С. 164–165. Особистий внесок здобувача: розкрито роль культури у інноваційному розвитку економіки.

32. Пилипенко Г.М. Характер формування оптимальних масштабів державного втручання в економіку: тез. доп. міжн. наук.-практ. конф. «Становление современной науки» (27.09 – 05.10 2009 р.). – Прага, 2009. – С. 46

33. Волошенюк В.В., Литвиненко Н.И., Пилипенко А.Н. Региональная карта ментальности по Г. Хофстеду: тез. докл. межд. науч. конф. ГУВШЭ по проблемам развития экономики и общества (5-7 апреля 2011 г.). – Москва, 2011. – С. 68–74. Особистий внесок здобувача: проаналізовано історико-культурологічні причини формування економічної ментальності українців.

34. Пилипенко А. Н., Кучеренко Е. В. Нравственные основы рыночной экономики: тез. докл. межд. науч.-практ. конф. «Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы, перспективы» (28 – 29 апреля 2011 г.). – Пинск, 2011. – С. 45. Особистий внесок здобувача: визначено етичну складову ринкової координації.

35. Пилипенко А. Н., Кучеренко Е. В., Черкавская Т. М. Глобальные факторы модификации национальных систем регулирования экономики // тез. докл. IV международной научно-практической конференция «Глобальный мир: антикризисные императивы, модернизация, институты» (24 – 27 мая 2012 г.). – Ростов–на–Дону: ЮФУ. – С.118 – 123. Особистий внесок здобувача: окреслено суперечності економічних функцій держави на національному та глобальному рівнях функціонування економіки.

В інших роботах – 9, основними з яких є:

36. Pylypenko G. M., Pylypenko Yu. I. Government regulation of national economy in the context of global development / G. M. Pylypenko, Yu.I. Pylypenko // Zeszyty naukowe Wyzszej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, 2010. – P. 17–31. Особистий внесок здобувача: виявлено суперечності національного і міжнародного державного регулювання економіки.

37. Волошенюк В., Литвиненко Н., Пилипенко А. Институциональные преобразования: от теории к практике реформирования в Украине // Институциональная трансформация экономики на постсоветском пространстве: барьеры и перспективы. Сборник статей. / Под ред. Левина С. Н. – Кемерово: ООО ПК «Офсет», 2011. – С.29–34. Особистий внесок здобувача: проаналізовано специфіку ринкової і державної координації в Україні.

38. Pylypenko A., Lytvynenko N., Voloshenuk V. Regional Map of Mentality after G. Hofstede: Lessons From Ukraine // Journal of US-China Public Administra-

tion. – Volume 9, Number 2, February, 2012. – P. 195–204. Особистий внесок здобувача: проаналізовано історико-культурологічні причини формування економічної ментальності українців та встановлено специфіку моделі координації в Україні.

39. Задоя А. А., Пилипенко А. Н. Взаимодействие рыночной и государственной координации / А. А. Задоя, А. Н. Пилипенко // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики) – 2012. – Т.3. – № 1. – С. 54–68. Особистий внесок здобувача: визначено закономірності взаємодії ринкової та державної координації в економіці України.

АНОТАЦІЯ

Пилипенко Г. М. Інституціональні фактори співвідношення державної і ринкової координації економічної діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». – Дніпропетровськ, 2012.

У дисертаційній роботі сформовано теоретико-методологічні засади дослідження інституціональних факторів співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності, розроблено науково обґрунтовану концепцію їх ефективного поєднання в Україні.

Аналіз співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності здійснено на основі методології системного інтегралізму, яка поєднує у межах інституціоналізму теоретичні здобутки тих наукових дисциплін, які пов'язані з вивченням природи людини та її мотивів до економічної діяльності. За рахунок цього координацію визначено як процес взаємної упорядкованості економічної діяльності суб'єктів господарювання, яка досягається через виконання ними однакових правил поведінки, що мають у своїй основі норми, базовані на соціокультурних цінностях. Останні є основою, на якій під впливом системи інституціональних факторів встановлюється співвідношення між державною і ринковою координацією у кожній національній економіці.

Розроблено підхід до виміру співвідношення ринкової та державної координації на основі виокремлення й оцінки функціональної ролі цих інститутів у досягненні стану інституціональної рівноваги, здійснено кількісну і якісну оцінку соціокультурних цінностей українців та розроблено засади науково-виваженої концепції формування в Україні ефективної моделі координації.

Ключові слова: економічна діяльність, інститути, інституціональні фактори, соціокультурні цінності, ринкова координація, державна координація,

громадянське суспільство, сила ринку, сила держави, загальний індекс інститутів координації.

АННОТАЦІЯ

Пилипенко А. Н. Институциональные факторы соотношения государственной и рыночной координации экономической деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.01.01– экономическая теория и история экономической мысли. – Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет».

В диссертационном исследовании сформировано теоретико-методологические основы исследования институциональных факторов соотношения рыночной и государственной координации экономической деятельности, разработано концепцию их эффективного соединения в Украине.

Анализ соотношения рыночной и государственной координации экономической деятельности осуществлен на основе методологии системного интегрализма, которая соединяет в русле институциональной теории теоретические достижения тех научных дисциплин, которые связаны с изучением природы человека и мотивов его экономической деятельности. За счет этого координацию определено как процесс упорядочения экономической деятельности субъектов хозяйствования, которая достигается через выполнение ими одинаковых правил поведения, которые базируются на нормах, за которыми находятся социокультурные ценности.

Последние формируют основу, на которой под воздействием институциональных факторов устанавливается соотношение между государственной и рыночной координацией в каждой национальной экономике. В системах, где экономическая деятельность субъектов упорядочивается на основе общих морально-этических ценностей, отсутствует необходимость широкого применения правовых и властных рычагов принуждения к выполнению правил, что приводит к доминированию рыночной координации по сравнению с государственной и наоборот.

На основе исследования исторических условий формирования украинской ментальности, а также за счет применения методик кросскультурного анализа ценностей Г. Хофстеда и Ш. Шварца, диагностирована ориентация украинцев преимущественно на государственную координацию по сравнению с рыночной, специфическое отношение к власти, реализующее себя в ее игнорировании и одновременно моральном оправдании при условии извлечения собственной выгоды, практически полное отсутствие в общественном сознании элементарного понимания сути либеральных ценностей.

Благодаря совместному функционированию рынка, государства и гражданского общества в каждой национальной экономике формируется соотношение сил, которое определяет его приближение к состоянию максимальной устойчивости и упорядочения через выполнение субъектами необходимых для экономической деятельности правил. Для выделения и количественного измерения доли рынка и государства в таком соотношении разработан подход, предполагающий расчет показателя «Общий индекс институтов координации». Последний сформирован за счет соединения индикаторов, в которых соединены индексы экономической свободы, демократии, конкуренции (сила рынка) и индексы человеческого развития, прав собственности, государственного управления и экономических функций государства (сила государства).

В ходе применения данного подхода установлена положительная корреляция между рыночной и государственной координацией (в странах, обладающих сильным государством, эффективным является рынок), а также выявлена линейная связь между институтами координации и ценностями (в странах, имеющих низкие показатели дистанции власти, а высокие индивидуализма – преобладает рыночная координация по сравнению с государственной).

На основе результатов количественной и качественной оценки ценностей украинцев, а также расчета «Общего индекса институтов координации» и его последующей корреляции с ценностными индикаторами, выявлены специфические черты существующей в Украине модели соотношения институтов координации и разработаны основные направления концепции ее реформирования.

Ключевые слова: экономическая деятельность, рыночная координация, государственная координация, гражданское общество, сила рынка, сила государства, институты, институциональные факторы, социокультурные ценности.

SUMMARY

Pilipenko G.M. Institutional Factors of Parity for State and Market Coordination of Economic Activity. – On manuscript basis.

Thesis for Doctor of economic sciences degree, specialty 08.01.01 - Economic Theory and History of Economic Thought. State Higher Education Public Institution, "National Mining University." - Dnepropetrovsk, 2012.

In the Thesis there are formed the theoretical and methodological bases for research of institutional factors the parity of market and state coordination of economic activity, it is developed a scientifically based concept for an effective combination concerning Ukraine.

The Analysis of the parity of market and state coordination of economic activities is carried out on the basis of the methodology of system integralism, which unites in the frame of institutional theory theoretical achievements of disciplines, associated with the study of human nature and motives for their economic activity.

Due to this the coordination is defined as a process of mutual orderliness of economic entities' economic activity, which is achieved for the execution of the same rules of conduct, having as its core standards based on socio-cultural values. The latter are the basis on which under the influence of institutional factors the relationship between state and market coordination are set in each of the national economy.

As well it is worked out an approach to quantifying the ratio of market and state coordination in the selection and evaluation of the functional role of these institutions in achieving the institutional balance in the society, in both quantitative and qualitative assessment of the socio-cultural values and there are developed the principles of Ukrainian scientifically proved concept for formation of effective models of coordination in Ukraine.

Keywords: economic activities, institutions, institutional factors, socio-cultural values, market coordination, coordination of state, civil society, market forces, the force of the state, the general index of the institutions of coordination.